

An Analysis of the Legitimacy of the Compulsory Education Law (A Case Study of the 1399 Law on the Protection of Children and Adolescents)

Mahdiyeh Ghanizadeh

Assistant Professor, Department of Fiqh and Fundamentals of Islamic Law, Faculty of Theology and Islamic Studies, University of Qom, Qom, Iran. Email: m.ghanizadeh@qom.ac.ir

Article Info	ABSTRACT
Article type: Research Article	Given the importance of education, the law on compulsory education is among the statutes with a long legislative history, having undergone various changes over time. In view of the necessity to align positive laws with the principles and rulings of the sharī'a, as stipulated by Article 72 of the Constitution, a critical aspect of this law is the examination of the religious legitimacy (mashrū'iyya) of such compulsion. Accordingly, the present article employs a descriptive-analytical method to scrutinize the mashrū'iyya of compulsory education as outlined in the Law on the Protection of Children and Adolescents enacted in 1399 [2020 CE], which represents the most recent expression of legislative intent on this matter. The research findings indicate that the obligation for education at the primary level possesses religious justification (tawjīh shar'ī), considering the interests (maṣāliḥ) of both the individual and society. Therefore, in the event that a child's guardians (awliyā') prevent their education, the punishment of those guardians is deemed religiously lawful (mashrū'). However, with regard to the secondary level, this compulsion—and, consequently, the punishment arising from non-compliance—is not considered justifiable, neither for the student (muḥaṣṣil) nor for the student's guardians. Thus, this section of the law requires amendment, and it would be preferable for the legislator, in this regard, to combat illiteracy through incentive-based measures rather than adopting coercive and obligatory approaches.
Article history: Received 28 August 2024 Received in revised form 27 October 2024 Accepted 28 October 2024 Available online 22 June 2025	
Keywords: compulsory education law, primary school level, secondary school level, student (muḥaṣṣil), student's guardians (awliyā' al-muḥaṣṣil)	

Cite this article: Ghanizadeh, M. (2025). An Analysis of the Legitimacy of the Compulsory Education Law (A Case Study of the 1399 Law on the Protection of Children and Adolescents). *Studies of Islamic Jurisprudence and Basis of Law*, 19(1), 167-184. <http://doi.org/10.22034/fvh.2024.19320.2023>

© The Author(s).

Publisher: Al-Mustafa International University.

DOI: <http://doi.org/10.22034/fvh.2024.19320.2023>

Introduction

The significance of education is underscored in the legal framework of the Islamic Republic of Iran, which mandates certain stages of schooling. The most recent legislative expression concerning compulsory education is articulated in the "Law on the Protection of Children and Adolescents" of 2020. Article 7 of this law criminalizes the act of impeding a child's or adolescent's education, stating that parents, guardians, or any person responsible for a minor who prevents them from enrolling or continuing their education through the end of the secondary level shall be subject to legal penalties. This provision effectively establishes compulsory education by criminalizing its obstruction. However, Article 72 of the Iranian Constitution requires that all legislation conform to the principles of Islamic law (*Sharī'ah*). This necessitates a critical examination of the jurisprudential legitimacy of such compulsion. This research, therefore, undertakes an analysis of the Islamic legal validity (*mashrū'iyah*) of the compulsory education mandate as stipulated in the 2020 law.

Methodology

This study is classified as applied research and employs a descriptive-analytical methodology. Data collection was conducted through a library-based approach, involving a comprehensive review of relevant Islamic jurisprudential (*fiqhī*) texts, legal scholarship, statutes, and academic articles. The analytical process began with an examination of Articles 3, 6, and 7 of the 2020 "Law on the Protection of Children and Adolescents," which pertains to compulsory education. Subsequently, the Islamic legal legitimacy of the compulsion mandated by the law was critically analyzed. The findings are presented using deductive reasoning, culminating in specific recommendations for legislative reform.

Findings

The research yields four primary findings regarding the legitimacy of compulsory education from an Islamic jurisprudential perspective:

1. The compulsion of a child to attend **primary education** is jurisprudentially justified, as it aligns with the principle of promoting the child's best interests (*maṣlahah*) as well as the interests of society at large.
2. The compulsion of a child's legal guardian to facilitate their primary education is likewise legitimate. This is justified by the child's best interests and because the expenses for primary schooling are considered an integral part of the child's mandatory financial maintenance (*naḥaqah*). Consequently, imposing penalties on a guardian for non-compliance is also deemed legitimate.

3. The compulsion of an adolescent to attend **secondary education** lacks jurisprudential justification. This conclusion is based on the legal principle of freedom of will (*aṣl al-irādah*) applicable to adolescents and the argument that the curriculum at this level is not universally or fundamentally essential.
4. The compulsion of a guardian to provide for an adolescent's secondary education is also unjustified from a jurisprudential standpoint, as the associated costs are not considered part of the mandatory financial maintenance (*nafaqah*) owed to the adolescent.

Conclusion

In light of the findings, the study concludes that the legal mandate for compulsory secondary education, as it applies to both adolescents and their guardians, lacks a firm jurisprudential basis in Islamic law and requires legislative reform. The most effective alternative would be for the legislator to shift from a coercive (*qahrī*) approach to a supportive and incentive-based one to combat low literacy rates. This preference for a supportive strategy stems from the understanding that education is a multi-faceted, cultural endeavor rather than a matter to be enforced through coercion. The principle of non-coercion should prevail unless there is a compelling and jurisprudentially valid reason to override it, as is the case for primary education. Should the state deem intervention at the secondary level necessary, it must adopt the least intrusive measures possible, making supportive and incentive-based policies the most appropriate course of action.

Author Contributions: This is a single-author article.

Data Availability Statement: Not Applicable.

Acknowledgements: No acknowledgments are to be made.

Ethical Considerations: The author avoided data fabrication, falsification, plagiarism, and misconduct.

Funding: The research was not financially supported.

Conflict of Interest: The author declares no conflict of interest.

Declaration of Generative AI and AI-assisted technologies in the writing process: No artificial intelligence (AI) tools were used.

واکاوی میزان مشروعیت قانون اجبار به تحصیل (بررسی موردی قانون حمایت از اطفال و نوجوانان ۱۳۹۹)

مهدیه غنی زاده

استادیار گروه فقه و مبانی حقوق اسلامی، دانشکده الهیات و معارف اسلامی، دانشگاه قم، قم، ایران. رایانامه: m.ghanizadeh@qom.ac.ir

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۶/۰۷ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۰۸/۰۶ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۸/۰۷ تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۰۴/۰۱ کلیدواژه‌ها: قانون اجبار به تحصیل، مقطع ابتدایی، مقطع متوسطه، محصل، اولیای محصل	نظر به اهمیت تحصیل، قانون اجبار به تحصیل از جمله قوانینی است که سابقه تقنینی طولانی داشته و در گذر زمان، دستخوش تغییرات گوناگونی گردیده است. حال، با توجه به لزوم تطبیق قوانین موضوعه با اصول و احکام شریعت، بر مبنای اصل ۷۲ قانون اساسی، یکی از موارد ضروری در خصوص این قانون بررسی میزان مشروعیت چنین اجباری است. لذا مقاله حاضر به شیوه توصیفی-تحلیلی به واکاوی مشروعیت اجبار به تحصیل مذکور در قانون حمایت از اطفال و نوجوانان مصوب ۱۳۹۹ به عنوان آخرین اراده قانون گذار در این مسئله، پرداخته است. یافته‌های پژوهش حاکی از آن است که الزام به تحصیل نسبت به مقطع ابتدایی با لحاظ مصالح فرد و اجتماع، دارای توجیه شرعی است؛ لذا بر فرض ممانعت اولیای کودک از تحصیل او، مجازات آنان، مشروع می‌باشد. اما در ارتباط با مقطع متوسطه این اجبار و به تبع آن مجازات ناشی از عدم تمکین از اجبار نه نسبت به محصل موجه به شمار می‌رود، نه نسبت به اولیای محصل. لذا در این بخش، قانون نیازمند اصلاح است و بهتر آن است که قانون گذار در این مورد، به جای اتخاذ شیوه قهری و الزام آور، با لحاظ راهکارهای تشویقی به مبارزه با کم سوادی برخیزد.

استاد: غنی زاده، مهدیه (۱۴۰۴). واکاوی میزان مشروعیت قانون اجبار به تحصیل (بررسی موردی قانون حمایت از اطفال و نوجوانان ۱۳۹۹).

مطالعات فقه اسلامی و مبانی حقوق، ۱۹ (۱)، ۱۶۷-۱۸۴. <https://doi.org/10.22034/fvh.2024.19320.2023>

© نویسنده (گان).

ناشر: جامعه المصطفی العالمیه.

مقدمه

قانون اجبار به تحصیل از جمله قوانینی است که سابقه تقنینی طولانی دارد. اهمیت آموزش و تحصیلات به اندازه‌ای است که علاوه بر اسناد بین‌المللی در اسناد و قوانین داخلی جمهوری اسلامی ایران بر الزامی بودن مرحله‌ای از آن تأکید گردیده است. به عنوان مثال در منشور حقوق شهروندی، ماده ۱۰۴ ذیل حق آموزش چنین بیان داشته است: «شهروندان از حق آموزش برخوردارند. آموزش ابتدایی اجباری و رایگان است».

در قوانین موضوعه ایران، نخستین بار در سال ۱۳۲۲ قانون آموزش و پرورش عمومی و اجباری به مسئله الزام به تحصیل کودکان پرداخت. اگرچه این قانون بعدها در سال ۱۳۹۶ به طور کامل منسوخ گردید. در سال ۱۳۵۳ قانون گذار، قانون تأمین وسایل و امکانات تحصیل اطفال و جوانان ایران را تصویب نمود و ضمن ارجاع به قانون آموزش و پرورش عمومی و اجباری ۱۳۲۲ چنین بیان نمود: پدر یا مادر یا سرپرستان قانونی در محل‌هایی که شرایط اجرای قانون سال ۱۳۲۲ فراهم باشد، مکلف هستند نسبت به ثبت نام فرزندان کمتر از ۱۸ سال خود، اقدام نمایند. در غیر این صورت وزارت آموزش و پرورش در خصوص ثبت نام آن‌ها به صورت مجانی اقدام خواهد نمود.

در سال ۱۳۷۲، ایران به کنوانسیون حقوق کودک ملحق گردید و اصلاحیه آن را نیز در سال ۱۳۸۰ قبول کرد. حال آنکه در ماده ۲۸، کنوانسیون به صراحت بر الزام تحصیل کودک اشاره نموده است و از آنجا که ایران از جمله کشورهای ملحق به کنوانسیون می‌باشد، ملزم به رعایت تمامی مواد از جمله این ماده می‌باشد. علاوه بر این، در صورت مشروح مذاکرات مجلس بررسی نهایی تدوین قانون اساسی در رابطه با ضرورت این مسئله چنین آمده است:

در زمینه آموزش و پرورش یک مسئله مورد ابتلا داریم و آن مسئله بی‌سوادی و کم‌سوادی است که بیشتر کشورها مبتلا به آن هستند و کشورهای دنیا برای رفع بی‌سوادی و کم‌سوادی علاوه بر رایگان بودن آن به جنبه الزامی آن نیز توجه کرده‌اند. اگر ما بخواهیم در مملکت خودمان بی‌سوادی از بین برود فرع بر این است که علاوه بر رایگان بودن الزام باشد که تا یک حدی نیز باید باسواد شوند و این را برای خودشان یک حق و وظیفه بدانند چون ممکن است مردم از این حق خودشان غافل شوند و به علل اقتصادی نخواهند حق خودشان را بگیرند. (صورت مشروح مذاکرات مجلس بررسی نهایی قانون اساسی، ۱۳۶۴)

بنا بر ضرورت این امر، در سال ۱۳۸۱، قانون گذار ضمن ماده ۴ قانون حمایت از کودکان و نوجوانان، تحصیل را حق کودک و نوجوان دانست و سلب آن از او را جرم و مشمول مجازات سه ماه و یک روز تا ۶ ماه حبس و یا تا ده میلیون ریال جزای نقدی دانسته است.

و در نهایت، قانون حمایت از اطفال و نوجوانان، مصوب ۱۳۹۹، ذیل فصل سوم جرائم و مجازات‌ها، در ماده ۷ یکی از موارد مشمول مجازات را عدم فراهم نمودن موجبات تحصیل طفل و نوجوان دانست و چنین بیان داشت:

هریک از والدین، اولیا یا سرپرستان قانونی طفل و نوجوان و تمام اشخاصی که مسئولیت نگهداری، مراقبت و تربیت طفل را بر عهده دارند، چنانچه برخلاف مقررات قانون تأمین وسایل و امکانات تحصیل اطفال و جوانان ایرانی مصوب ۵۳/۴/۳۰، از ثبت نام و فراهم کردن موجبات تحصیل طفل و نوجوان واجد شرایط تحصیل تا پایان دوره متوسطه امتناع کنند یا به هر نحوی از تحصیل او جلوگیری کنند به انجام تکلیف یادشده و جزای نقدی درجه هفت قانون مجازات اسلامی محکوم می شوند».

ماده فوق، در حقیقت با جرم‌انگاری ممانعت از تحصیل کودک و نوجوان، میزانی از تحصیل را برای آنان اجباری تلقی نموده است.

با توجه به آنکه از سویی، آخرین اراده قانون‌گذار در ارتباط با تحصیلات اجباری در این قانون یعنی قانون حمایت از اطفال و نوجوانان مصوب ۱۳۹۹ منعکس گردیده است و از سوی دیگر، مطابق اصل ۷۲ قانون اساسی، تبعیت قوانین موضوعه از اصول و احکام شریعت، امری ضروری است، در پژوهش حاضر برآنیم که به این پرسش، پاسخ دهیم: اجبار به تحصیل مذکور در قانون حمایت از اطفال و نوجوانان مصوب ۱۳۹۹ تا چه میزان، مشروعیت دارد؟

پیشینه بحث

چنان‌که ذکر گردید، قانون اجبار به تحصیل از سابقه تقنینی طولانی برخوردار است، اما علی‌رغم ضرورت بررسی میزان مشروعیت این قانون، تاکنون پژوهشی در این زمینه صورت نپذیرفته است. لذا پژوهش حاضر به‌عنوان اولین اثر تحقیقی در این مسئله، تلاشی است در راستای بررسی ابعاد مختلف قانون اجبار به تحصیل و واکاوی میزان مشروعیت آن.

بررسی ابعاد مختلف قانون اجبار به تحصیل

اولین ماده‌ای که در قانون حمایت از اطفال و نوجوانان مصوب ۱۳۹۹، به‌نوعی بر اجباری بودن تحصیل از سوی کودک و نوجوان اشاره دارد، ماده ۳ می‌باشد. در این ماده، بازماندن طفل و نوجوان از تحصیل را وضعیتی مخاطره‌آمیز دانسته که موجب مداخله قانونی خواهد گردید. به‌نحوی که در بند «ز» ماده مذکور، فرار از مدرسه یا ترک تحصیل کودک و نوجوان را منجر به مداخله قانونی دانسته است و به دیگر تعبیر در این ماده، قانون‌گذار به‌نحو ضمنی، کودک و نوجوان را ملزم به تحصیل می‌داند و بازماندن او از تحصیل را به هر شکلی که باشد، موجب مداخله قانونی به شمار می‌آورد.

در بند چ ماده ۶ این قانون، یکی از وظایف آموزش و پرورش اعلام موارد عدم ثبت نام یا موارد مشکوک به ترک تحصیل اطفال و نوجوانان تا پایان دوره متوسطه به مراجع ذی‌ربط جهت اقدام دانسته شده است. این ماده یکی از موارد قانون مزبور است که در واقع دامنه تحصیلات اجباری را مشخص نموده است؛ چراکه قانون‌گذار به‌نوعی مقاطع تحصیل اجباری را اعم از ابتدایی و متوسطه دانسته و نظارت قانونی بر آن را لازم شمرده است.

در ماده ۷ این قانون، قانون‌گذار ضمن جرم‌انگاری ممانعت از تحصیل کودک و نوجوان چنین آورده: هریک از والدین، اولیا یا سرپرستان قانونی طفل و نوجوان و تمام اشخاصی که مسئولیت نگهداری، مراقبت و تربیت طفل را بر عهده دارند، چنانچه برخلاف مقررات قانون تأمین وسایل و امکانات تحصیل اطفال و جوانان ایرانی مصوب ۳۰/۴/۵۳، از ثبت‌نام و فراهم کردن موجبات تحصیل طفل و نوجوان واجد شرایط تحصیل تا پایان دوره متوسطه امتناع کنند یا به هر نحوی از تحصیل او جلوگیری کنند به انجام تکلیف یادشده و جزای نقدی درجه هفت قانون مجازات اسلامی محکوم می‌شوند.

در این ماده نیز با جرم‌انگاری ممانعت از تحصیل کودک و نوجوان، در واقع، دامنه تحصیلات اجباری را مقطع متوسطه دانسته شده و از سویی فراهم کردن موجبات تحصیل تا این مقطع را وظیفه والدین، ولی یا سرپرست قانونی کودک و نوجوان قلمداد نموده و استنکاف از آن را مستوجب مجازات به شمار آورده است. البته از آنجاکه در ماده مزبور، تحقق جرم ممانعت از تحصیل، منوط به فراهم بودن شرایط مندرج در قانون تأمین وسایل و امکانات تحصیل اطفال و جوانان ایرانی مصوب ۳۰/۴/۱۳۵۳ دانسته شده است، امتناع از تحصیل در فرضی جرم است که از سویی والدین یا سرپرست قانونی از تمکن مالی برخوردار باشد و از سوی دیگر، موجبات تحصیل دوره‌های مربوط در محل زندگی فرد، از طرف آموزش و پرورش فراهم شده باشد.^۱

با توجه به آنچه ذکر شد، در قانون مزبور، الزام گاه نسبت به محصل مطرح گردیده است و گاه نسبت به والدین، اولیا یا سرپرستان قانونی آنان به جهت فراهم آوردن موجبات تحصیل کودک و نوجوان خویش تا مقطع متوسطه؛ لذا مشروعیت اجبار را از دو بعد می‌توان بررسی نمود: مشروعیت اجبار نسبت به محصل و مشروعیت اجبار نسبت به اولیای محصل.

بررسی میزان مشروعیت اجبار نسبت به محصل

در رابطه با الزام فرد به تحصیل علم، مشروعیت الزام را از دو منظر می‌توان بررسی نمود: اولاً از منظر فردی. ثانیاً از منظر اجتماعی.

۱- بررسی مشروعیت اجبار از منظر فردی

از منظر فردی، آموزش و تحصیل یکی از حقوق اساسی بشر است که در زمره حقوق غیرمالی واقع می‌گردد. به لحاظ اهلیت تمتع، تمامی آحاد بشر، حق تمتع و بهره‌مندی از آن را دارند اما استیفای این حق مانند سایر

۱. در ماده ۴ قانون تأمین وسایل و امکانات تحصیل اطفال و جوانان ایرانی مصوب ۱۳۵۳/۴/۳۰ چنین آمده: «هریک از پدر یا مادر یا سرپرست قانونی کودک و نوجوان کمتر از هیجده سال که قانوناً مسئول پرداخت مخارج زندگی او می‌باشد و با داشتن امکانات مالی از تهیه وسایل و موجبات تحصیل کودک یا نوجوان واجد شرایط تحصیل مشمول این قانون در محلی که موجبات تحصیل دوره‌های مربوط از طرف وزارت آموزش و پرورش فراهم شده باشد امتناع کند یا به نحوی از انحاء از تحصیل او جلوگیری نماید به حکم مراجع قضایی که خارج از نوبت رسیدگی می‌کنند به جزای نقدی از ده هزار ریال تا دویست هزار ریال و به انجام تکالیف فوق نسبت به کودک یا نوجوان محکوم خواهد شد».

حقوق، نیازمند شرایطی است. در ارتباط با اهلیت استیفای حقوق، مشهور فقها، رشد را به معنای وجود ملکه حفظ و اصلاح مال در فرد، تعبیر نموده و شرطیت آن را تنها متوجه حقوق مالی نموده‌اند اما در ارتباط با حقوق غیرمالی به نحو کلی، رشد را مطرح نکرده‌اند (طوسی، ۱۳۸۷، ج. ۴، ص. ۱۶۵؛ حلی، ۱۴۰۸، ج. ۲، ص. ۶۸؛ میرزای قمی، ۱۴۱۳، ج. ۴، صص. ۴۲۴-۴۲۵). به تبع قول مشهور، قانون‌گذار نیز صرفاً رشد را در امور مالی مطرح نموده است. چنان‌که در ماده ۱۲۰۷ قانون مدنی، عدم رشد را عامل حجر و عدم اهلیت تصرف در امور مالی به شمار آورده است و در ماده ۱۲۰۸ قانون مزبور، مراد از غیررشد را شخصی دانسته که تصرفات عقلانی در اموال و حقوق مالی خود ندارد. این امر، در آراء وحدت رویه شماره ۳۰ مورخ ۱۳۶۴/۵/۱۰ و شماره ۶۶۸ مورخ ۱۴/۷/۱۳۸۳ نیز تأیید گردیده است. لذا در رابطه با اهلیت تصمیم‌گیری در مورد تحصیل علم و به تعبیر دیگر، استیفای حق آموزش به عنوان حق غیرمالی می‌توان گفت به زعم قانون‌گذار آنچه در این مسئله شرط است، بلوغ می‌باشد، نه رشد. در نتیجه از منظر حق فردی، می‌توان الزام محصل به تحصیل را بر پایه مبانی مقبول قانون‌گذار در دو حالت متصور دانست: در فرض بلوغ محصل، در فرض عدم بلوغ محصل.^۱

۱-۱- در فرض عدم بلوغ محصل

نظر به عدم اهلیت کودک نسبت به استیفای حق خویش، اجبار او به تحصیل در حقیقت، لازمه بهره‌مندی او از حق آموزش و اقدامی در راستای تأمین منافع خود اوست. از آن حیث که از سویی کودک، تحت ولایت بزرگسالانی است که گاه درک صحیحی از مصالح او ندارند و از سوی دیگر، محرومیت او از حق آموزش می‌تواند آینده‌اش را با چالش‌های بسیاری روبه‌رو سازد؛ لذا قانون اجباری نمودن تحصیل در واقع، ابزاری است در جهت اطمینان از بهره‌مندی او از حق آموزش. همچنین اگرچه اجبار فرد به طور کلی در تضاد با اصل آزادی اراده می‌باشد، اما در ارتباط با کودک از آن جهت که صلاحیت تصمیم‌گیری در امر خویش را ندارد، چنین اصلی جاری نمی‌گردد. بلکه ملاک در تصمیم‌گیری برای کودک صرفاً رعایت مصلحت اوست و چنین امری در اجبار او به تحصیل، موجود است.

۱-۲- در فرض بلوغ محصل

با لحاظ حق بودن آموزش، حق، امتیاز و نفعی است متعلق به شخص صاحب حق که مورد حمایت قانون می‌باشد و از سویی به شخص ذی‌حق توان تصرف در موضوع حق و ممانعت از تجاوز دیگران را می‌دهد (کاتوزیان، ۱۳۷۷، ج. ۳، ص. ۴۴۱). لذا به همان نحو که نمی‌توان کسی را به اجبار از حق محروم نمود همچنین نمی‌توان او را وادار به بهره‌مندی از حق کرد. آن‌گونه که در فقه اسلامی نیز یکی از

۱. بر مبنای دیدگاه مشهور فقها، بلوغ با رسیدن دختر به سن ۹ سالگی (نجفی، بی‌تا، ج. ۲۶، ص. ۳۶؛ حلی، ۱۴۰۸، ج. ۲، ص. ۸۵) و پسر با رسیدن به سن ۱۵ سالگی محقق می‌گردد (نجفی، بی‌تا، ج. ۲۶، صص. ۲۸-۲۹). قانون‌گذار نیز بر مبنای همین دیدگاه در تبصره ۱ ماده ۱۲۱۰ قانون مدنی چنین بیان داشته است: سن بلوغ در پسر پانزده سال تمام قمری و در دختر نه سال تمام قمری است. حال، با توجه به بسط دامنه تحصیل اجباری تا مقطع متوسطه در قانون حمایت از اطفال و نوجوانان ۱۳۹۹، هم کودک و هم فرد بالغ در زمره افراد لازم‌التعلیم، واقع گردیده‌اند.

مهم‌ترین ویژگی‌های حق، قابل اسقاط بودن آن دانسته شده و این ضابطه، مهم‌ترین وجه تمایز حق و حکم تلقی گردیده است (شهید اول، بی‌تا، ج. ۲، ص. ۴۳؛ غروی، ۱۳۷۳، ج. ۱، ص. ۴۲؛ محقق داماد، ۱۴۰۶ق، ج. ۲، ص. ۲۸۴). لذا بنا بر تعریف فوق، حق آموزش، امکان و امتیازی است که به واسطه آن شخص می‌تواند از آموزش و پرورش دلخواه بهره‌مند گردد (گرجی ازندریانی، بی‌تا، ص. ۵۱) و نفس امکان و امتیاز بودن، نشان از حق انتخاب فرد برای اعمال حق یا اسقاط آن دارد و این امر با اجبار در تضاد است. از سوی دیگر، به‌طور کلی حق آموزش گاه در زمره نسل اول حقوق بشر تلقی گردیده و از بعد حق آزادی آموختن بدان نگریسته شده (قاضی شریعت‌پناهی، ۱۳۹۵، ص. ۵۶۲) و گاه در زمره نسل دوم حقوق بشر و به معنای حق مطالبه بهره‌مندی از آموزش، تفسیر گردیده است (عباسی، ۱۳۹۳، ص. ۳۰۸) که در هر حال اجبار با هیچ‌یک از این تفاسیر سازگار نمی‌باشد. در نتیجه زمانی که فرد بالغ باشد و اهلیت استیفای حق خویش را داشته باشد، بر فرض عدم تمایل به تحصیل، الزام او چندان موجه به نظر نمی‌رسد.

همچنین نظر به بسط دامنۀ تحصیل اجباری به مقطع متوسطه و بلوغ جامعۀ هدف در این مقطع، با لحاظ ماهیت آموزش متوسطه نیز می‌توان بر این امر صحنه نهاد؛ بدان سبب که آموزش متوسطه معمولاً پیش‌نیازی است برای آموزش عالی و ادامۀ تحصیل در مقاطع بالاتر. در این مقطع، بیشتر به کشف استعداد فرد به‌منظور تحصیل در رشته متناسب با استعدادش در مقاطع بالاتر پرداخته می‌شود و آموخته‌های آن - به‌جز بخشی که در قالب فنی و حرفه‌ای به مهارت‌آموزی می‌پردازد - غالباً کاربرد چندانی در زندگی شخص ندارد. به‌نحوی که اساساً یکی از دلایل انصراف از ادامۀ تحصیل در این مقطع نیز به مسئلۀ کاربردی نبودن آموخته‌های آن برمی‌گردد (دفتر مطالعات اجتماعی مجلس شورای اسلامی، ۱۳۹۰). لذا در فرضی که فرد قصد ادامۀ تحصیل در مقاطع بالاتر را ندارد، الزام او به تحصیل در مقطع متوسطه، بیشتر دامن‌زدن به مدرک‌گرایی است و چه‌بسا بروز استعدادهای او در زمینه‌های دیگر غیر از تحصیل، مصلحت بیشتری را برای او به‌همراه داشته باشد.

۲- بررسی مشروعیت اجبار از منظر اجتماعی

از منظر اجتماعی، مشروعیت الزام را در صورتی می‌توان ثابت نمود که نظر به تأثیر آموزش بتوان به آن به چشم تکلیف و ضرورتی اجتماعی نگریست. حال آنکه تأثیر آموزش بر جامعه را در دو سطح تحصیلات ابتدایی و تحصیلات متوسطه می‌توان بررسی نمود؛ لذا در ادامه مشروعیت الزام از منظر اجتماعی را نسبت به هریک از این دو سطح، بررسی خواهیم کرد.

۲-۱- بررسی مشروعیت اجبار نسبت به تحصیلات ابتدایی

از نقطه نظر تأثیر اجتماعی آموزش، به‌طور مطلق، سواد، عامل مهمی در توسعه جوامع به شمار رفته (صادق حاتمی و همکاران، ۱۳۹۸) و یکی از شاخصه‌های رتبه‌بندی در سطح جهانی می‌باشد؛ در نتیجه اعتلای جامعۀ اسلامی و پیشرفت آن اقتضای اجبار سوادآموزی را دارد. در این میان، تأثیر تحصیلات ابتدایی تا جایی است که اولاً تجارب کشورهای توسعه‌یافته کنونی بر نقش کلیدی، آموزش پایه و ابتدایی بر توسعه دلالت دارد (هلک، ۱۳۷۱، ص. ۶۸). ثانیاً در بحث سواد و تعیین نرخ باسوادی در سطح بین‌المللی،

ملاک همان مفهوم متعارف سواد و مهارت‌های آموزش پایه یعنی خواندن، نوشتن و حساب کردن، می‌باشد (https://www.unesco.org/en/literacy/need-know). ثالثاً یکی از علل مهم بی‌سوادی به‌عنوان معضلی فرهنگی-اجتماعی، عدم پوشش به‌موقع و کامل کودکان لازم‌التعلیم در نظام آموزش رسمی است (برنامه ریشه‌کنی بی‌سوادی در جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۹۳). رابعاً نظر به شکل‌گیری مبنای فکری کودک در این سنین، مصالح جامعه اقتضای آن را دارد که ارزش‌های مقبول ملی و دینی به‌واسطه طرحی همگانی و یکپارچه در کودکان به‌عنوان نسل آینده و تعیین‌کننده سرنوشت کشور، نهادینه گردد. از آن جهت که آموزش همگانی و واحد با ترویج عقاید و ارزش‌های مشترک، انسجام و همبستگی اجتماعی را در قالب نظم ملی ممکن ساخته، در نتیجه به توسعه اجتماعی-انسانی کمک می‌نماید (عبداللهی، ۱۳۷۱). در مقابل، فقدان رویکرد جامع آموزشی، عدم تحقق سبک زندگی متناسب با الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت را به‌دنبال خواهد آورد (کریمی و عنایتی، ۱۴۰۱). لذا نظر به اهمیت تحصیل ابتدایی و تأثیر آن بر جامعه می‌توان به آن به‌عنوان ضرورتی اجتماعی نگریست و الزام قانونی نسبت به آن را به‌منظور تأمین مصالح عامه چون ریشه‌کن‌نمودن بی‌سوادی، رشد توسعه، اعتلای جامعه اسلامی در سطح بین‌المللی و تحقق انسجام ملی، موجه دانست.

۲-۲- بررسی مشروعیت اجبار نسبت به تحصیلات متوسطه

در ارتباط با تحصیلات متوسطه اگرچه کم‌سوادی، معضلی اجتماعی-فرهنگی است، اما مدارس متوسطه امروز، بیشتر توجه خود را به انتقال اطلاعات معطوف نموده و از تربیت انسان متفکر و خلاق دور مانده‌اند (شعبانی، ۱۳۷۸) و به همین دلیل، محققین بر لزوم حرکت آموزش متوسطه به سمت حرفه‌آموزی و ایجاد مهارت‌های شغلی در فرد، اذعان نموده‌اند (ملکی، ۱۳۸۷). حال آنکه در رأس قرارداد صرف انتقال اطلاعات، فقدان مهارت در فارغ‌التحصیل متوسطه را به‌دنبال خواهد آورد و این امر به‌نوبه خود، عاملی برای عدم کارآمدی تحصیلات فرد برای جامعه به شمار می‌رود (خدا رحمی و ملکی، ۱۳۹۴). از این حیث، به‌صرف تحصیلات متوسطه بدون لحاظ مقاطع عالی نمی‌توان به‌عنوان ضرورتی اجتماعی نگریست و نسبت به آن تکلیف و الزام قانونی قرار داد.

۳- جمع‌بندی

چنان‌که ملاحظه گردید، از منظر فردی، الزام فرد به تحصیل پس از بلوغ با لحاظ حق بودن آموزش و امکان اسقاط آن توسط ذی‌حق، چندان موجه نمی‌باشد، اما به‌لحاظ اجتماعی و نظر به تأثیر تحصیلات پایه و ابتدایی بر جوامع، الزام و تکلیف فرد به آموزش ابتدایی، موجه به شمار می‌رود. در واقع، نظر به اهمیت تحصیلات ابتدایی می‌توان به آن به‌عنوان حقی اجتماعی نگریست. حال با لحاظ آنکه مطابق دیدگاه قانون‌گذار مبنی بر تحقق بلوغ دختران در نه سالگی،^۱ برخی از جامعه هدف آموزش ابتدایی در سن بلوغ

^۱ قول قانون‌گذار در حقیقت، مبنی بر دیدگاه مشهور فقها در این مسئله می‌باشد. مشهور، نه سالگی را سن بلوغ دختران دانسته‌اند درحالی‌که در حال حاضر غالباً بلوغ دختر در این سن اتفاق نمی‌افتد؛ لذا به نظر بازنگری قانون بر مبنای واقعیت جامعه ضرورت خاصی دارد.

به شمار می‌روند، این فرض، موردی از تزامم میان حق فرد و حق اجتماع محسوب می‌گردد. لذا ضرورت تقدم اهم بر مهم در این مورد، الزام قانونی نسبت به تحصیلات ابتدایی را حتی بر فرض بلوغ فرد، موجه می‌سازد. اما نسبت به مقطع متوسطه، آموزش متوسطه به‌جز در بخش محدود آن که مربوط به فنی حرفه‌ای و مهارت‌آموزی است، چنانچه فرد قصد ادامه تحصیل در مقاطع عالی را نداشته باشد، تأثیر چندانی در زندگی او ندارد و علاوه بر آن عدم کاربرد غالبی آموخته‌های متوسطه در جامعه نیز عاملی در راستای عدم توجیه وضع الزام قانونی نسبت به تحصیل در این مقطع به شمار می‌رود. آن‌گونه که با لحاظ دیدگاه قانون‌گذار مبنی بر تحقق بلوغ پسران در ۱۵ سالگی، بخشی از جامعه هدف آموزش متوسطه، زیر سن بلوغ به شمار می‌روند، اما در هر صورت وضع الزام قانونی نیازمند دلیل متقن می‌باشد، چنان‌که چنین دلیلی در مورد تحصیلات ابتدایی موجود است، از آن حیث که اهمیت و کاربرد آموزه‌های این مقطع در زندگی فردی چنان است که عدم آن می‌تواند زندگی فرد را مختل سازد و از سویی کاربرد آن در زندگی اجتماعی نیز محسوس است؛ الزام قانونی نسبت به آن از سویی در راستای حمایت از شخص است و از سوی دیگر در جهت تأمین منافع جمعی. به‌دیگر بیان، اجبار و الزام فرد به تحصیل، مخالف با اصول و قواعد مقبول از جمله، اصل آزادی اراده است. مطابق اصل مزبور، انسان در انجام یا ترک فعل، آزاد می‌باشد و تحدید آزادی و اختیار او نیازمند دلیل است، چنان‌که خداوند متعال نیز در آیات متعدد قرآن کریم از جمله آیه ۳ سوره انسان، با تأکید بر این امر، شخص را در انتخاب راه زندگی خود آزاده دانسته است. لذا در مقام تحدید آزادی فرد، در فرضی که تنظیم روابط اجتماعی نیازمند مداخله حکومت به‌واسطه قانون‌گذاری باشد، لازم است به میزان ضرورت اکتفا گردد. حال آنکه به نظر، میزان ضرورت و قدر متیقن در بحث سواد، همان آموزش پایه یعنی مهارت خواندن، نوشتن و حساب‌کردن، می‌باشد.

لازم به ذکر است، اساساً دیدگاه قانون‌گذار مبنی بر عدم شرطیت رشد در امور غیرمالی، قابل‌نقد می‌باشد؛ چراکه گاه تأثیر تصمیم نادرست در امر غیرمالی، اثری جبران‌ناپذیرتر از تصمیم اشتباه نسبت به امر مالی دارد، اما حتی بر فرض شرطیت رشد در رابطه با تصمیم‌گیری فرد نسبت به تحصیل علم نیز تا زمانی که ارتقای آموزش متوسطه و مهارت‌محوری آن لحاظ نگردد، وضع الزام قانونی نسبت به آن توجیهی نخواهد داشت. به‌دیگر تعبیر، فارغ از کفایت بلوغ در تصمیم‌گیری بر امر تحصیل یا عدم کفایت آن در این مورد، آنچه وضع الزام قانونی نسبت به مقطع متوسطه را با اشکال روبه‌رو می‌سازد، ماهیت آموزش متوسطه و عدم کاربرد غالبی آموخته‌های آن در زندگی فردی و اجتماعی است.

بررسی میزان مشروعیت اجبار نسبت به اولیای محصل

چنان‌که بیان گردید، اجبار به تحصیل گاه نسبت به والدین، اولیا یا سرپرستان قانونی به‌جهت فراهم‌آوردن موجبات تحصیل کودک و نوجوان خویش تا مقطع متوسطه مطرح می‌گردد. در ارتباط با میزان مشروعیت این الزام، می‌توان گفت الزام یا نسبت به فراهم‌آوردن موجبات تحصیل کودک در مقطع ابتدایی است یا نسبت به فراهم‌آوردن موجبات تحصیل در مقطع متوسطه. لذا مشروعیت یا عدم مشروعیت الزام از دو منظر قابل طرح خواهد بود.

۱- بررسی میزان مشروعیت اجبار نسبت به فراهم آوردن موجبات تحصیل ابتدایی

در ارتباط با مقطع ابتدایی با توجه به آنکه جامعه هدف غالباً زیر سن بلوغ و تحت ولایت ولی به شمار می‌روند، اجبار به فراهم آوردن موجبات تحصیل از سوی اولیای محصل را می‌توان از چند جهت توجیه نمود. اولاً جعل ولایت بر کودک و تعیین ولی برای او به سبب عجز او نسبت به امر خویش و در معرض خطر بودن حقوقش می‌باشد (گلپایگانی، ۱۳۸۳، ص. ۱۳؛ سبزواری، ۱۴۱۳، ج. ۲۴، ص. ۲۶۸). به دیگر تعبیر، جعل ولایت اقدامی حمایتی در جهت تأمین منافع اوست. از این جهت، بسیاری از فقهاء، رعایت مصلحت مولی علیه را در تصرفات ولی شرط دانسته‌اند (خویی، ۱۴۱۸، ج. ۳۳، ص. ۳۳۰؛ مکارم، ۱۴۲۴، ج. ۲، ص. ۳۵؛ لنگرانی، ۱۴۲۱، ق. ۱۰۵).

حال، نظر بر آنکه آموزش ابتدایی عاملی برای رشد شخصیت کودک، استعدادها و توانایی‌های اوست (UNITED Nations, 1990) و اساساً آموزش ابزاری توانمندساز برای رویارویی فرد با چالش‌های زندگی (معنیان و صفایی، ۱۳۸۸، ص. ۶۸) و عاملی برای بهبود سطح کیفی زندگی اوست (UNITED Nations, 1990) و علاوه بر آن، تعیین‌کننده سرنوشت فرد (Chapman & Russell, 2002) و مجرای تحقق سایر حقوق نیز به شمار می‌رود (Donnelly & Howard, 1988)، در مصلحت‌آمیز بودن آن برای کودک، تردیدی نیست. در نتیجه فراهم آوردن موجبات آن از وظایف ولی به شمار می‌رود.

ثانیاً حتی بر فرض آنکه شرط اقدامات ولی را رعایت مصلحت مولی علیه ندانسته بلکه عدم مفسده را لحاظ داریم، چنان‌که برخی از فقهاء قائل بر این قول گردیده‌اند (طباطبایی یزدی، ۱۴۰۹، ج. ۲، ص. ۸۶۶؛ نراقی، ۱۴۱۵، ج. ۱۶، ص. ۱۶۷؛ سبزواری، ۱۴۱۳، ج. ۲۴، ص. ۲۶۸)، باز هم با توجه به آنکه حق آموزش یکی از حقوق اساسی بشر و مبنای دستیابی به معیار استاندارد حیات بوده (Beitz, 2009, p. 102) و از حداقل‌های رفاهی و شروط اجتناب‌ناپذیر برای تحقق زندگی توأم با کرامت انسانی است، سلب آن از کودک، مفسده‌آمیز و موجب اضرار او به شمار می‌رود. لذا از این حیث نیز ولی، مجاز به ممانعت از تحصیل کودک نمی‌باشد.

ثالثاً اگرچه در گذشته فقدان سواد در زندگی فرد تأثیر چندانی نداشت و بدون سواد نیز فرد می‌توانست از سطح زندگی خوبی برخوردار باشد اما امروزه زندگی فرد در پایین‌ترین سطح فعالیت اقتصادی و اجتماعی نیز نیازمند سواد است و عدم بهره‌مندی او از حداقل آموزش، زندگی روزمره‌اش را مختل می‌سازد. لذا در حال حاضر، محرومیت کودک از آموزش و بی‌سوادی او ضرری بزرگ محسوب می‌گردد که جبران آن در سنین بزرگسالی بسیار دشوار می‌باشد. این در حالی است که خداوند متعال در آیه ۲۳۳ سوره بقره، والدین را از ضرر رساندن به کودک نهی نموده است و مطابق آیه شریفه مزبور، آنچه موجب اضرار به کودک باشد، حرام است (حسینی، ۱۹۹۰، ج. ۲، ص. ۳۲۷). در نتیجه می‌توان گفت ممانعت والدین از تحصیل فرزند نیز به عنوان عامل اضرار وی، عملی ممنوع و حرام به شمار می‌رود.

۲- بررسی میزان مشروعیت اجبار نسبت به فراهم آوردن موجبات تحصیل متوسطه

در ارتباط با مقطع متوسطه با توجه به آنکه جامعه هدف غالباً در سن بلوغ هستند، ولایت منتفی است؛ لذا الزام ولی نسبت به رعایت مصلحت مولی علیه موضوعیت ندارد. اما از جهتی دیگر شاید بتوان لزوم فراهم آوردن موجبات تحصیل متوسطه را توجیه نمود. آن هم اینکه نفقه اولاد تا زمانی که محتاج باشد بر عهده ولی است حتی در فرضی که به سن بلوغ رسیده باشد (طوسی، ۱۳۸۷ق، ج ۶، ص ۳۳؛ نجفی، بی تا، ج ۳۱، ص ۳۷۲؛ حلی، ۱۴۰۸ق، ج ۲، ص ۲۹۶). حال در ارتباط با نفقه اگرچه مصادیقی چون خوراک و پوشاک و مسکن به صراحت در کلام فقها بیان گردیده است، اما برخی به صراحت بر عدم حصر نفقه بر این موارد حکم نموده و آن را شامل تمامی مواردی دانسته اند که فرد برحسب عرف بدان نیازمند است (نجفی، بی تا، ج ۳۱، ص ۳۷۶؛ شهید ثانی، ۱۴۱۳ق، ج ۸، ص ۴۸۸؛ سیستانی، بی تا، ج ۳، ص ۱۳۴؛ روحانی، بی تا، ج ۲۲، ص ۳۴۳)؛ چراکه لوازم زندگی به دشواری قابل حصر و شمارش است و مقتضیات زمانی ممکن است نیازهایی متفاوت از نیازهای پیشین را مطرح نماید (کاتوزیان، ۱۳۸۹، ج ۲، ص ۳۱۳). لذا نظر به آنکه امروزه آموزش و تحصیل از اساسی ترین نیازهای بشر به شمار می رود، هزینه تحصیل فرزند را می توان جزء نفقه او محسوب نمود و فراهم آوردن موجبات تحصیل فرزند را از وظایف ولی به شمار آورد. اما نکته ای که در این باب، لازم است مدنظر قرار گیرد این است که اولاً وجوب اتفاق بر فرزند در فرضی است که منطبق علیه محتاج باشد و دارایی و اموالی برای تأمین مخارج خود نداشته باشد (طوسی، ۱۳۸۷ق، ج ۶، ص ۳۱؛ شهید ثانی، ۱۴۱۳ق، ج ۸، ص ۴۸۵؛ نجفی، بی تا، ج ۳۱، ص ۳۷۱)؛ لذا اجبار ولی بر تأمین موجبات تحصیل فرزند آن هم به نحو مطلق، فاقد وجهه می باشد. ثانیاً نفقه فرزند به میزان دفع حاجت و رفع نیاز او تعیین گردیده است (شهید ثانی، ۱۴۱۳ق، ج ۸، ص ۴۸۸؛ حلی، ۱۴۰۸ق، ج ۲، ص ۲۹۷؛ نجفی، بی تا، ج ۳۱، ص ۳۷۶)، چنان که در ماده ۱۲۰۴ قانون مدنی، نفقه اقارب که فرزند نیز از جمله آنان می باشد، به قدر رفع حاجت تعیین گردیده است. حال نظر به آنکه آموزش در زمره نیازهای مادی به شمار نمی رود، تعیین حد نیاز نسبت به آن، دشوار به نظر می رسد. اما می توان چنین گفت که میزانی از آموزش که برای یک زندگی عادی و متعارف ضروری است و بدون آن زندگی روزمره فرد، مختل می گردد، قدر متیقن آموزش مورد نیاز برای هر فرد است. این میزان از آموزش به نظر همان آموزش پایه و ابتدایی یعنی مهارت خواندن، نوشتن و حساب کردن است که بدون آن فرد از یک زندگی متعارف محروم می گردد، بنابراین ولی مکلف به فراهم آوردن موجبات آن است. آن گونه که برخی از فقها نیز آموزش میزانی از خواندن و نوشتن را که برای کودک ضروری است، بر پدر واجب شمرده اند (لنکرانی، ۱۴۲۵ق، ص ۳۹۷). اما نسبت به مازاد این میزان، اصل برائت ذمه ولی است و در واقع، فراهم آوردن امکان تحصیل بیش از این میزان، احسان در حق فرزند و مستحب به شمار می رود. در نتیجه الزام ولی به فراهم آوردن موجبات تحصیل فرزند در مقطع متوسطه را می توان فاقد وجه دانست.

علاوه بر آن، چنان که در قانون حمایت از اطفال و نوجوانان مصوب ۱۳۹۹ مشاهده می گردد، قانون گذار در رابطه با ولی، به تبع وضع الزام قانونی نسبت به تأمین موجبات تحصیل فرزند، عدم تمکین او از این الزام را جرم و مستوجب مجازات دانسته است. این در حالی است که مجازات و تنبیه، خلاف اصل

کرامت ذاتی بشر می‌باشد؛ لذا در تعیین مجازات باید به موضع یقین اکتفا نمود. در نتیجه، مداخله کیفری قانون‌گذار و تعیین مجازات از سوی او در امر آموزش صرفاً نسبت به همان آموزش ابتدایی که دلیل شرعی بر آن وجود دارد، مجاز می‌باشد و در مقطع متوسطه با توجه به عدم دلیل شرعی نمی‌توان چنین مداخله‌ای را جایز شمرد.

پیشنهاد اصلاح قانون

با توجه به آنچه گفته شد، نظر به عدم توجیه شرعی نسبت به الزام فرد بالغ به تحصیل، همچنین عدم مشروعیت الزام ولی به فراهم‌آوردن موجبات تحصیل متوسطه، قانون الزام به تحصیل در این بخش نیازمند اصلاح است. به نظر بهترین راهکار این است که نسبت به تحصیل متوسطه، قانون‌گذار با هدف مبارزه با کم‌سودای به‌جای اتخاذ شیوه قهری به طرق حمایتی و تعیین مشوق‌ها متمسک گردد. اولویت راهکار حمایتی نسبت به راهکار قهری از آن جهت است که اساساً آموزش و تحصیل از مقوله قهری به شمار نمی‌رود بلکه مقوله‌ای چندوجهی و نیازمند فرهنگ‌سازی است؛ لذا در این مورد، اصل بر عدم جواز اتخاذ ابزار قهری است مگر آنکه دلیل موجهی بر آن وجود داشته باشد. آن گونه که در رابطه با تحصیلات ابتدایی چنین دلیل موجه و شرعی وجود دارد.

حال در فرضی که قانون‌گذار در مقطع متوسطه به‌هدفی چون مبارزه با کم‌سودای شهروندان، مداخله در امر آموزش را ضروری پندارد، لازم است رویکردی که کمترین آمریت و مزاحمت را برای شخص به‌همراه داشته باشد، اتخاذ نماید که به نظر در این موضع، اتخاذ راهکار حمایتی و تشویقی، موضوعیت می‌یابد.

نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر با موضوع واکاوی میزان مشروعیت قانون اجبار به تحصیل (بررسی موردی قانون حمایت از اطفال و نوجوانان ۱۳۹۹) به نتایج ذیل دست یافت:

- ۱- اجبار کودک به تحصیل در مقطع ابتدایی با لحاظ مصالح کودک و مصالح جامعه، دارای توجیه می‌باشد.
- ۲- اجبار اولیای کودک به فراهم‌آوردن موجبات تحصیل ابتدایی برای او، با لحاظ مصلحتش و با لحاظ این امر که مخارج تحصیل تا این مقطع جزء نفقه کودک به شمار می‌رود، مشروع است و در نتیجه، در فرض عدم تمکین ولی از چنین الزامی، مجازات او نیز موجه و مشروع به شمار می‌رود.
- ۳- اجبار نوجوان به تحصیل در مقطع متوسطه، با توجه به اصل آزادی اراده و عدم کاربرد غالبی آموخته‌های این مقطع، فاقد توجیه است.
- ۴- اجبار اولیای نوجوان به فراهم‌آوردن موجبات تحصیل او در مقطع متوسطه، با لحاظ این امر که مخارج تحصیل در این مقطع جزو نفقه فرزند به شمار نمی‌رود، دارای توجیه نمی‌باشد؛ لذا با توجه به عدم توجیه شرعی نسبت به الزام نوجوان به تحصیل در مقطع متوسطه، همچنین عدم مشروعیت الزام ولی به فراهم‌آوردن موجبات تحصیل متوسطه، لازم است قانون در این بخش اصلاح گردیده و راهکار حمایتی و تشویقی، جایگزین راهکار قهری و تنبیهی گردد.

منابع

- برنامه ریشه‌کنی بی‌سوادى در جمهوری اسلامی ایران. (۱۳۹۳). (چاپ دوم). سازمان نهضت سوادآموزی.
- حاتمی، صادق؛ ذوالفقاری، عطیه؛ و منصوری اول، عطیه. (۱۳۹۸). نقش آموزش و پرورش در توسعه اجتماعی و فرهنگی. پژوهش و مطالعات علوم اسلامی، سال ۱، (۱)، ۵۹-۶۵.
- حسینی، محمد رشید. (۱۹۹۰). تفسیر المنار. الهيئة المصرية العامة للكتاب.
- حلی، جعفر بن حسن. (۱۴۰۸ق). شرائع الاسلام فی مسائل الحلال والحرام (چاپ دوم). قم: موسسه اسماعیلیان.
- خداحمی، مریم و ملکی، حسن. (۱۳۹۴). بررسی رابطه تعاملی جامعه و مدرسه در برنامه درسی دوره متوسطه. فصلنامه مطالعات برنامه درسی ایران، دوره ۱۰، (۳۹)، ۱۵۵-۱۸۲.
- خویی، ابو القاسم. (۱۴۱۸ق). موسوعة الامام الخویی. قم: موسسه إحياء آثار الامام الخوئی.
- دفتر مطالعات اجتماعی مجلس شورای اسلامی. (۱۳۹۰). بررسی وضعیت پوشش تحصیلی و ریشه‌کن کردن بی‌سوادی در کشور. (کد موضوعی: ۲۱۰، شماره مسلسل: ۱۲۰۷۰).
- روحانی، سید صادق. (بی‌تا). فقه الصادق (ع). [بی‌جا]: [بی‌نا].
- سیزواری، سیدعبدالله. (۱۴۱۳ق). مذهب الاحکام فی بیان الحلال والحرام. قم: مؤسسه المنار.
- سیستانی، سید علی. (۱۴۱۵ق). منهاج الصالحین. قم: مکتب آية الله العظمی السید السیستانی.
- شعبانی، حسن. (۱۳۷۸). روش تدریس پیشرفته (آموزش مهارت‌ها و راهبردهای تفکر). تهران: انتشارات سمت.
- شهید اول، محمد بن مکی. (بی‌تا). القواعد و الفوائد. قم: کتابفروشی مفید.
- شهید ثانی، زین‌الدین بن علی. (۱۴۱۳ق). مسالک الافهام الی تنقیح شرائع الاسلام. قم: موسسه المعارف الاسلامیه.
- صورت مشروح مذاکرات مجلس بررسی نهایی تدوین قانون اساسی جمهوری اسلامی. (۱۳۶۴). اداره کل امور فرهنگی و روابط عمومی مجلس شورای اسلامی.
- طباطبایی یزدی، محمدکاظم. (۱۴۰۹ق). العروة الوثقی (چاپ دوم). بیروت: موسسه الأعلمی للمطبوعات.
- طوسی، محمد بن حسن. (۱۳۸۷ق). المبسوط فی فقه الامامیه (چاپ سوم). تهران: المکتبه المرتضویه حياء الآثار الجعفریه.
- عباسی، بیژن. (۱۳۹۳). مبانی حقوق اساسی (چاپ سوم). تهران: انتشارات جنگل.
- عبداللهی، محمد. (۱۳۷۱-۱۳۷۲). جایگاه و نقش آموزش و پرورش در فرایند توسعه ملی ایران. فصلنامه علوم اجتماعی، (۳ و ۴)، ۵۷-۷۴.
- غروی، محمدحسین. (۱۳۷۳). منیه الطالب فی حاشیه المکاسب. تهران: المکتبه المحمديه.
- قاضی شریعت‌پناهی، ابوالفضل. (۱۳۹۵). حقوق اساسی و نهادهای سیاسی (چاپ چهارم). نشر میزان.
- کاتوزیان، ناصر. (۱۳۷۷). فلسفه حقوق. تهران: شرکت سهامی انتشار.
- کاتوزیان، ناصر. (۱۳۸۹). دوره حقوق مدنی - خانواده. تهران: شرکت سهامی انتشار.
- کرمی، سمانه و عنایتی، ترانه. (۱۴۰۱). ارائه مدل نقش آموزش و پرورش در توسعه پایدار با رویکرد الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت. فصلنامه علمی آموزش محیط زیست و توسعه پایدار، سال ۱۰، (۳)، ۵۵-۷۱.
- گرچی ازندربانی، علی اکبر. (بی‌تا). حقوق اساسی جمهوری اسلامی ایران. (جزوه درسی حقوق اساسی ۲). دانشکده حقوق دانشگاه شهید بهشتی.
- گلپایگانی، محمدرضا. (۱۳۸۳). الهدایة الی من له الولاية. قم: چاپخانه علمیه.
- لنکرانی، محمد فاضل. (۱۴۲۵ق). جامع المسائل - عربی. قم: انتشارات امیر قلم.
- محقق داماد، مصطفی. (۱۴۰۶ق). قواعد فقه (چاپ دوازدهم). تهران: مرکز نشر علوم اسلامی.
- معینان، داوود و صفایی، فاطمه. (۱۳۸۸). گذری بر فلسفه آموزش و پرورش. تهران: نشر سفیر اردهال.
- مکارم، ناصر. (۱۴۲۴ق). کتاب النکاح. قم: انتشارات مدرسه امام علی (ع).

ملکی، حسن. (۱۳۸۷). *مبانی برنامه‌ریزی درسی آموزش متوسطه*. تهران: انتشارات سمت.
 میرزای قمی، ابوالقاسم. (۱۴۱۳ق). *جامع‌الشتات فی اجوبۃ‌السؤالات*. تهران: موسسه کیهان.
 نجفی، محمدحسن. (بی‌تا). *جواهر الکلام فی شرح شرائع الاسلام* (چاپ هفتم). بیروت: دار إحياء التراث العربی.
 نراقی، مولی احمد. (۱۴۱۵ق). *مستند الشیعه*. قم: موسسه آل‌البیت علیهم السلام.
 هلک، ژاک. (۱۳۷۱). *آموزش و پرورش: سرمایه‌گذاری برای آینده*. (عبدالحسین نفیسی، مترجم). انتشارات مدرسه.

References

- Program for Eradication of Illiteracy in the Islamic Republic of Iran. (1393 Sh. / 2014 AD). (2nd ed.). Sāzmān Nahdat-i Suwād-Āmuẓi.
- Hātāmī, Šādiq; Diw al-Faqārī, ‘Aṭīyyah; and Maṣūrī Awwal, ‘Aṭīyyah. (1398 Sh. / 2019 AD). “Naqsh-e Āmūzish va Parvaresh dar Towse‘eh-ye Ejtemā‘ī va Farhangī” [The Role of Education in Social and Cultural Development]. *Pazhūhesh va Motāle‘āt ‘Olūm Islāmī*, 1(1), 59–65. (in Persian)
- Husaynī, Muḥammad Rashīd. (1990 AD). *Tafsīr al-Manār*. Al-Hay‘ah al-Miṣriyya al-‘Āmmah lil-Kitāb.
- Hillī, Ja‘far ibn Hasan. (1408 AH / 1988 AD). *Sharā‘i‘ al-Islām fī Masā‘il al-Halāl wa al-Harām* (2nd ed.). Qom: Mu‘assasat Ismā‘īlīyān. (in Persian)
- Khodārahmī, Maryam and Malekī, Ḥasan. (1394 Sh. / 2015 AD). “Barrasi-ye Rābiṭeh-ye Ta‘āmolī-ye Jāme‘eh va Madrese dar Barnāmeḥ-ye Dursi-ye Dowre-ye Motavasset” [Study of the Interactive Relationship Between Society and School in Secondary Curriculum]. *Faslnāmah Motāle‘āt Barnāmeḥ-ye Dursi-ye Irān*, 10(39), 155–182. (in Persian)
- Khūyī, Abū al-Qāsim. (1418 AH / 1997 AD). *Mawsū‘ah al-Imām al-Khūyī*. Qom: Mu‘assasat Ihya‘ Āthār al-Imām al-Khūyī. (in Persian)
- Daftar-e Motāle‘āt-e Ejtemā‘ī-ye Majles-e Shūrā-ye Eslāmī. (1390 Sh. / 2011 AD). *Barrasi Vāziat-e Pushesh-e Taḥsīlī va Rīsheh-kon Kardan-e Bi-Savādī dar Keshvar* [Study of Educational Coverage and Eradication of Illiteracy in the Country]. (Topic Code: 210, Serial No.: 12070). (in Persian)
- Rūhānī, Sayyid Šādiq. (n.d.). *Fiqh al-Šādiq* (‘alayh al-salām). [n.p.].
- Sabzawārī, Sayyid ‘Abd al-‘Alī. (1413 AH / 1992 AD). *Muhaddhdhab al-Aḥkām fī Bayān al-Halāl wa al-Harām*. Qom: Mu‘assasat al-Manār. (in Persian)
- Sistānī, Sayyid ‘Alī. (1415 AH / 1995 AD). *Minhāj al-Šālīḥīn*. Qom: Maktab Āyatullāh al-Uzmā al-Sayyid al-Sistānī. (in Persian)
- Sha‘bānī, Ḥasan. (1378 Sh. / 1999 AD). *Ravish-e Tadrīs-e Pīshrafieh* [Advanced Teaching Methodology: Skills and Thinking Strategies]. Tehran: Intishārāt Samt. (in Persian)
- Shahīd Awwal, Muḥammad ibn Makkī. (n.d.). *Al-Qawā‘id wa al-Fawā‘id*. Qom: Kitābfurūshī Mofīd. (in Persian)
- Shahīd Thānī, Zayn al-Dīn ibn ‘Alī. (1413 AH / 1992 AD). *Masālik al-Afhām ilā Tanqīḥ Sharā‘i‘ al-Islām*. Qom: Mu‘assasat al-Ma‘ārif al-Islāmiyyah. (in Persian)
- Majmū‘eh-ye Mošāhvāt-e Mājles-e Barrasī-ye Nahāyī-ye Tadwīn-e Qānūn-e Asāsī-ye Jomhūrī-ye Eslāmī. (1364 Sh. / 1985 AD). *Edāreh Kull-e ‘Omūr-e Farhangī va Ravābet-e ‘Omūmī-ye Majles-e Shūrā-ye Eslāmī*. (in Persian)
- Ṭabāṭabā‘ī Yazdī, Muḥammad Kāẓim. (1409 AH / 1988 AD). *Al-‘Urwah al-Wuthqā* (2nd ed.). Beirut: Mu‘assasat al-‘A‘lamī lil-Maṭbū‘āt. (in Persian)
- Tūsī, Muḥammad ibn Ḥasan. (1387 AH / 1967 AD). *Al-Mabsūt fī Fiqh al-Imāmiyyah* (3rd ed.). Tehran: Al-Maktabah al-Murtazawiyyah li-Ihya‘ Āthār al-Ja‘fariyyah. (in Persian)
- ‘Abbāsī, Bijan. (1393 Sh. / 2014 AD). *Mabānī-ye Huqūq-e Asāsī* (3rd ed.) [Fundamentals of Constitutional Law]. Tehran: Intishārāt Jangal. (in Persian)

- ‘Abdullāhī, Muḥammad. (1371–1372 Sh. / 1992–1993 AD). “Jāyghā va Naqsh-e Āmūzish va Parvāresh dar Farāyand-e Towse‘eh-ye Mellī-ye Irān” [Position and Role of Education in National Development of Iran]. *Fashnāmah-ye ‘Olūm-e Ejtemā‘ī*, (3 & 4), 57–74. (in Persian)
- Gharawī, Muḥammad Ḥusayn. (1373 Sh. / 1994 AD). *Manīyat al-Tālib fī Ḥāshīyat al-Makāsib*. Tehran: Al-Maktabah al-Muḥammadiyyah. (in Persian)
- Qāḍī Sharī‘atpanāhī, Abū al-Faḍl. (1395 Sh. / 2016 AD). *Huqūq-e Asāsī va Nahādihā-ye Sīyāsī* (4th ed.). [Constitutional Law and Political Institutions]. Nashr Mizān. (in Persian)
- Kātūziyān, Nāṣir. (1377 Sh. / 1998 AD). *Falsafah-ye Huqūq*. Tehran: Sherkat Sahāmī-ye Intishār.
- Kātūziyān, Nāṣir. (1389 Sh. / 2010 AD). *Dowreh-ye Huqūq-e Madanī – Khānevādeh* [Course in Civil Law – Family]. Tehran: Sherkat Sahāmī-ye Intishār.
- Karamī, Samāneh and ‘Enāyatī, Tarāneh. (1401 AH / 2022 AD). “Erā‘eh-ye Model-e Naqsh-e Āmūzish va Parvāresh dar Towse‘eh-ye Pāydar bā Rovšard-e ‘Ulūghū-ye Eslāmī Irānī-ye Pīshraft” [Providing a Model for the Role of Education in Sustainable Development with the Iranian Islamic Progress Pattern]. *Fashnāmah-ye ‘Elmī Āmūzesh-e Moḥīt-e Zist va Towse‘eh-ye Pāydar*, 10(3), 55–71. (in Persian)
- Garjī Azandaryānī, ‘Alī Akbar. (n.d.). *Huqūq-e Asāsī-ye Jomhūrī-ye Eslāmī-ye Irān*. (Lecture Notes on Constitutional Law 2), Shahīd Beheshfī University Faculty of Law. (in Persian)
- Golpayegānī, Muḥammad Ridā. (1383 Sh. / 2004 AD). *Al-Hudāyah ilā Man Lahu al-Wilāyah*. Qom: Chāpkhāneh ‘Ilamiyyah. (in Persian)
- Lankarānī, Muḥammad Faḍīl. (1425 AH / 2004 AD). *Jāmi‘ al-Masā’il – ‘Arabī*. Qom: Intishārāt Amīr Qalam. (in Persian)
- Muḥaqqiq Dāmād, Muṣṭafā. (1406 AH / 1985 AD). *Qawā‘id Fiqh* (12th ed.). Tehran: Markaz Nashr ‘Ulūm Islāmī. (in Persian)
- Ma‘nīyān, Dāwūd and Saḡā‘ī, Fātimah. (1388 Sh. / 2009 AD). *Gozarī bar Falsafah-ye Āmūzesh va Parvāresh* [An Overview of Philosophy of Education]. Tehran: Nashr Safir-e Ardahāl. (in Persian)
- Makārim, Nāṣir. (1424 AH / 2003 AD). *Kitāb al-Nikāh* (vol. 1). Qom: Intishārāt Madraseh Imām ‘Alī ibn Abī Ṭālib. (in Persian)
- Malakī, Ḥasan. (1387 Sh. / 2008 AD). *Mabānī Barnameh-rīzī Dursī ‘Āmūzesh-e Motavasset* [Foundations of Curriculum Planning for Secondary Education]. Tehran: Intishārāt Samt. (in Persian)
- Mīrzā-ye Qummī, Abū al-Qāsim. (1413 AH / 1993 AD). *Jāmi‘ al-Shatāt fī Ajwibat al-Su‘ālāt*. Tehran: Mu‘assasat Kīyān. (in Persian)
- Najafī, Muḥammad Ḥasan. (n.d.). *Jawāhir al-Kalām fī Sharḥ Sharā‘i‘ al-Islām* (7th ed.). Beirut: Dār Ihya‘ al-Turāth al-‘Arabī. (in Persian)
- Narāqī, Mawlā Aḥmad. (1415 AH / 1994 AD). *Mustanad al-Shī‘ah*. Qom: Mu‘assasat Al al-Bayt. (in Persian)
- Helak, Zhāk. (1371 Sh. / 1992 AD). *Āmūzesh va Parvāresh: Sarma-ye Gozārī barā-ye Āyandeh* [Education and Upbringing: Investment for the Future]. Translated by ‘Abd al-Ḥusayn Nafsī. Intishārāt Madraseh. (in Persian)
- Beitz, Charles R. (2009). *The Idea of Human Rights*. Oxford University Press.
- Chapman, Audrey, & Sage, Rosemary (Eds.). (2002). *Core Obligations: Building a Framework for Economic, Social & Cultural Rights* (pp. 219–220). Interventions Publishers.
- Donnelly, Jack, & Howard, Florence. (1988). “Assessing National Human Rights Performance: A Theoretical Framework.” *Human Rights Quarterly*, 10(2), 214–219.
- United Nations. (1990). *Children and Development in the 1990s: A UNICEF Sourcebook on the Occasion of the World Summit for Children*. United Nations.
- UNESCO. (n.d.). *Literacy: Need to Know*. <https://www.unesco.org/en/literacy/need-know>